

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Юлий Йорданов Yuliy Yordanov
Институция Affiliation	Дружество „Будители“ – Монтана „Buditeli“ union in Montana district
Заглавие Title	ПРИНОСЪТ НА ЦВЕТА КРЪСТЕНЯКОВА И КРЪСТЬО ПИШУРКА ЗА УЧЕБНОТО ДЕЛО ВЪВ ВРАЦА И ЛОМ THE CONTRIBUTION OF TSVETAKRASTENYAKOVA AND KRASTYOPISHURKA TO THE EDUCATION IN VRATSA AND LOM
Страници Pages	61–79
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-61/

ПРИНОСЪТ НА ЦВЕТА КРЪСТЕНЯКОВА И КРЪСТЬО ПИШУРКА ЗА УЧЕБНОТО ДЕЛО ВЪВ ВРАЦА И ЛОМ

Юлий Йорданов

Дружество „Будители“ – Монтана

Резюме: Образователното дело във Враца в средата на деветнадесетия век се крепи на изградените темели от две личности, които оставят трайна следа в неговата история. 24-годишният младеж Кръстьо Пишурка - получил високо образование в Цариград, владеещ шест езика, обучава своите ученици в мъжкото училище във Враца с изключителна отдаденост. По това време в града служи обичайният България епископ Агапий, който около 1840 г. основава първото девическо училище, където за преподавателка е назначена красивата млада дама Цвета Кръстенякова. Но... възникват разногласия и епископът прогонва Пишурка от Враца. Учителят заминава за Лом, където продължава своята просветна и културна дейност.

Ключови думи: Кръстьо Пишурка; епископ Агапий; Цвета Кръстеняковал училище; театър; читалище.

Две са личностите, които оставят трайна диря в учебното дело на Враца. Младият, едва 24-годишен Кръстьо Пишурка преподава с много хъс като учител в мъжкото училище във Враца. По това време в града светителства онзи българолюбив епископ Агапий, който към 1840 година открива първото девическо училище, където учителка е красивата Цвета Кръстенякова. Това девическо училище е вече закрепнало и дава отлични резултати¹.

Но коя е Цвета Кръстенякова?

Възпитаничка е на първото в завоюваните от османлиите български земи девическо училище, отворило врати в Плевен през 1841 година. Светските знания в него започва да препода-

¹ Йорданов Юлий, „Сплетител на бунтовния дух“, издателство „Богиана“, 2023.

Сградата на Възнесенското училище, строено през 1840 г.

ва Анастасия Димитрова. По онова време Плевен е в диоцеза на Врачанска епархия.

Цвета Кръстенькова е родена във Враца през 1825 година. Градът е вече център на движението за културно-национална независимост. Именно във Враца котленецът епископ Софроний за първи път проповядва на български език. И точно от Враца пламва борбата за прогонването на гръцките владици, начело на която е най-влиятелният българин в Северозападна България – Димитраки хаджи Тошев, с чиято подкрепа през 1822 година Константин Огнянович открива училище, в което преподава светски знания само на български език в класическо-хуманитарен дух. И тъй като врачани са ревностни радатели на просветата и образованието, те се стремят да привличат най-добрите учители. Така продължителят на делото на Константин Огнянович, Георги Софийски, през 1831 година приема и обучава 20 момичета².

Майката на епископ Агапий, Евгения, образована и културна българка от Западна Македония, открива в будното девойче Цвета, ученичка на даскал хаджи Георги Софийнеца, желание да продължи образованието си. Тя успява да убеди епископа да разреши на Цвета, най-малката сестра на даскал Васо, да замине в Плевен при известната учителка Анастасия Димитрова. На тръгване в ранната пролет на 1843 година, ѝ поръчва да се учи стара-

² Пак там.

телно, да се запознае с методите на преподаване, с устройството на училището, за да ги приложи после на своите ученички.

Завръщайки се във Враца Цвета има само една цел – да основе девическо училище и да предаде своите знания и възможности. След като във Враца през 1840 година, по примера на Габровското взаимно училище, в двора на Вознесенската църква отваря вратите си двуетажната сграда на мъжкото училище, през 1843 година се открива и така желаното девическо училище. А основателка е учителката Цвета Кръстениякова, която обучава всички момичета.

Трудностите започват да ваят една подир друга. Когато Цвета се заема да събира ученички, попада като размирна искра сред провинциалното спокойствие на града. Еснафът не ѝ дава помещение, предупреждава я да се откаже от намеренията си. Тогава тя решава да превърне бащиния си дом в училище. Тръгва от къща на къща да убеждава родителите да запишат своите момичета. Крехката ѝ нежна фигура предизвиква учудване – знае ли какво иска и какво прави, какво ще ѝ струва това? Много добре знае, но от този път вече никой не може да я отклони. Помагат ѝ, въпреки натрупаните предразсъдъци, някои врачански търговци и занаятчии, прозрели ролята на образованието и знанията, и най-вече епископ Агапий.

Плахо, със смутено наведени глави пред първенците на града, момичетата прекрачват прага, окичен с бръшлян и здравец. С окуражителна усмивка и ласка ги посреща тя, първата учителка. Това става в чудесен есенен ден на 1843 година, когато е открито Девическото училище, чиято сграда е построена в двора на църквата „Свети Дванадесет Апостоли“. Самото училище било малко, но за сметка на това изографисано отвътре, с икони по стените и места за сядане на ученичките. Преподава се само на български език.

Според историческите сведения, в началото ученичките седали на черги и рогозки и пишели на сандъче с пясък. За да преодолеят тяхната свенливост, понякога Цвета Кръстениякова била много строга. Не се разделяла с камшика и често го употребявала или пък кара момичетата да заплюват извършителките на лоши постъпки. *„Не можем от дистанцията на времето да съдим до колко е била права Цвета Кръстениякова с тези възпитателни методи – твърди Цветана Евгениева³. – Но едно е сигурно – те били много резултатни. Възпитавали честност и добродетелност, откровеност и справедливост. В последния учебен ден, на специално тържество, учителката поставяла на главата на*

³ Евгениева Цветана, сборник „Шарената река на времето“, 2011.

най-добрата ученичка венец от цветя. После всички изпращали отличената с шествие до нейния дом...”

Според Цвети Валкова ето така започва „малката“ революция за жените в образователната система във Враца, която дава тласък в развитието на културната и просветителската дейност в още едно кътче на България. Като знак, че духът на българина е още жив и е готов да възроди своите ценности, бит и култура, утвърждавайки своето себеусещане и самочувствие като народ. И нещо, което личности като Анастасия Димитрова и Цвета Кръстениякова показват – как не само мъжете са склонни да извършват велики дела по онова време, а че българката е жадна за образование и култура, каквато получава в едни демократични условия, даващи равен шанс на всички момичета, независимо от социалното им положение в училищата в Плевен и Враца. Затова тяхното дело е будителско и те са част от героите, борещи се и зидащи българския дух през Възраждането.

Възстановката на първата класна стая на училището показва как обучението в девическото училище във Враца дава своите плодове по-късно. Защото, както сочат сравнителните данни за грамотността в България през 90-те години на XIX век, във Враца тя по правило изпреварва средните стойности в родината, както при мъжете, така и при жените, но особено висок е темпът на нарастване броят на грамотните жени – седем пъти в абсолютна стойност и 5,2 пъти в относителен дял спрямо общия за България. Още едно доказателство за непреходността в делото на Цвета Кръстениякова.

Цялата тази значима крачка към развитието на общодостъпно образование за двата пола не би било възможно без усилията и всеотдайните настоявания на Агапий епископ Врачански – грък по народност и неговата майка Евгения – вярваща, истински алтруистична жена.

Дали упоритостта на Цвета Кръстениякова или жаждата за просвета, която била толкова голяма, колкото и надеждата за свобода, побеждават, но след няколко месеца започва строителството на училищна сграда за Девическото училище в двора на църквата „Свети апостоли“. По архитектура наподобява на Възнесенското, но в умален вид. С радост и умиление изразява възхищението си от тази сграда младият учител Стоян Робевски в писмо до своя баща⁴: „Отидохме тържествено, мъже и жени с деца у женското училище. Ох, Боже, радост, радост неописуема имаше тогава общо, а най-вече аз, понеже познах защо бях

⁴ Робевски Стоян, писмо до своя баща, ръкопис.

повикан и за кое и за где... Училището добро и къде вече, не Габровското, не Еленското, нито другото Врачанско може да се сравни с него... Стените му са изписани, има и икони по стената, където стои учителката и места за ученичките, твърде удобни за писане.“

За напредъка на женското образование Константин Фотинов пише възторжена статия в брой 13 от 1846 г. на вестник „Любословие“⁵: „...Неуказана е и неописуема е радостта и благодарността на всички врачански жители, като гледат и слушат тия нежни и предраги девически уста свои чеда да произнасят и от уста да говорят сборно божествени и благонравни речения вероизповедни же и политични и да славят соборно и представлено величие Божие...“

Скоро Врачанското училище получава известност в цялата страна. В него вече се учат 130 момичета, докато в Плевенското са 90. На роден български език те изучават буквара, наустницата, псалтира, светчето, апостола и осмогласника. Овладеват и взаимоучителните таблици. В своите ученички Цвета Кръстенякова създава навици за лична хигиена, спретнатост и домакинство, подготвя ги за живота с всички умения, които ще им бъдат нужни... Неусетно стига до умовете и сърцата на своите ученички, моделира личности със знания, със самочувствие, българки с вяра в утрешния ден, който те ще съградят. Нещо повече – тя им отваря очите за безправното робство, разкрива им славната история на българите, учи ги на родолюбие и нетърпимост към завоевателите. Като нежни фиданки избуяват в сърцата на момичетата сили, които ще им потрябват, за да шият знамена и воеводски дрехи, да леят куршуми и да пекат хляб за въстаниците...

В „Български притчи“ Петко Р. Славейков⁶ разказва за една от срещите си с първата врачанска учителка: „Беше празник. Отидох в църквата „Свето Възнесение“ и там видях даскалицата Цвета Кръстенякова да чете слово от Софроний. Неволно ми дойде наум – пише Славейков – и аз да изляза пред врачани със слово в черквата. Щом свърши даскалицата и аз се изтъпаних на амвона и извиках към свещеника: „Отче, благослови!“

Дълги години Цвета Кръстенякова, една от първите апостолки на българското девическо образование, подготвя млади учители, разширява просветата сред различни слоеве и възрасти. Преживява тежко погрома на Априлското въстание и на Ботевата

⁵ **Фотинов Константин**, вестник „Любословие“, брой 13 от 1846 г.

⁶ **Славейков Петко Р.**, „Български притчи“, издателство „Единство, Ив. П. Даскаловъ и С-ие“, Пловдив, 1889 – 1897.

чета. По-късно разбира, че на 18 май 1876 г., когато в полунощ въстаниците се събрали в двора на Възнесенската черква, Стоян Заимов развял ушитото от нейните ученички, сестрите Мица и Калица Хаджикръстевци, знаме. Над златното лъвче грейнала дълго жадуваната дума Свобода. Но на следващия ден турците нахлули във Враца и въстаниците се разпръснали. Мито Анков и Стоян Заимов напуснали черквата и се укрили. Няколко дни по-късно турците претърсили църквата, училището и домовете на въстаниците, но не открили нищо. Защото още на 19 май учителите Дестимиров и Христо Даскалов успели да скрият знамето, въстаническите дрехи, запасите от фишеци и барут. Те били арестувани заедно с брата на Давид Тодоров – Никола.

Цвета Кръстениякова продължава активната си обществена дейност и като пенсионер. След Освобождението е една от организаторките на дружество „Милосърдие“, в което врачанските жени се изявяват като личности, чиято благотворителност помага на много хора да живеят пълноценно.

Сред немногобройните документи и сведения, останали в паметта на историята за първата врачанска учителка Цвета Кръстениякова, се откроява един образ на българка, трудно побиращ се в обичайните за онова време на патриархално-консервативни традиции рамки. Образ – светлина, пример, искра, надежда, който вълнува със своето обаяние, пречиства и ни кара по-често да се връщаме към нашето „а, б, в“ начало.“ – пише Цветана Евгениева, журналист, кореспондент на БТА в сборника „Шарената река на времето“, 2011⁷.

Но... кой е Кръстьо Пишурка?

Филиз на стар, издигнат и авторитетен врачански род е видният български учител, читалищен и театрален деец, народният будител Кръстьо Стоянов Пишурка. Най-характерното за него е, че много от неговите членове са книжовници. Сигурно любезният читател се озадачава от името на фамилията. Много пъти съм си задавал въпроса от къде идва тази странна, специфична и не често срещана дума „пишурка“. Според мен това не е истинско име, а прозвище. То произлиза от пишещ, книжовен човек. Основание да мисля така ми дават заключенията и на други изследователи, които твърдят, че родът е от истински граматичи.

Видният врачански общественик и публицист Първан Т. Първанов пише в специалното издание „Кръстьо Пишурка“⁸: *„Този именит син на Враца е роден от средна ръка по положение, но*

⁷ Евгениева Цветана, цит. съч.

⁸ Първанов Първан Т., в. „Кръстьо Пишурка“ специален брой, 30 октомври 1936 г.

будни по дух родители – еснафи. Баща му Стоян Пишурката е бил много близък приятел и сподвижник на големия тогава борец за духовно и политическо освобождение на България – Димитраки хаджи Тошов. За дядо Стоян Пишурката – тогавашният виден учител Константин Огнянович казва, че много често го е виждал „глава до глава“ с часове да разговарят с Димитраки по народни работи. Следователно закръмката му е била народностна.“

В рода Пишурка имената Кръстьо и Стоян се предават като щафета. Разравяйки се в генеалогията, виждам, че те десетилетия наред се повтарят. Според изследователя Кирил Андровски, първи сведения за това получаваме от ръкописната книга „Златоустови и други четива“, писани от Тодор Врачански през 1756 година⁹. На един от листата ѝ е отбелязано: „Поп Кръстьо от Влашко село (Царевец) изкупи таюкнигу от поп Тодор за 5 гроша. Велика нужда беше, чума по Загоре.“ За поп Кръстьо и сина му Стоян, праотци на Кръстьо Ст. Пишурка, разказват и няколко скални надписи в пещерите в м. „Средниокамик“ край Царевец, където през чумавата 1762 година по поречието на река Искър, са живели влашкоселци и пещерите наоколо са служили за сигурно убежище, а някои – за килийно училище и църква.

След като Стоян починал, по предание убит от турците, неговият син Кръстьо станал учител в с. Згориград край Враца. Тук той написва един сборник, през 1801 година, известен в старобългарската литература под името „Кръстьовото сборниче“. Кръстьо Граматик е дядо на Кръстьо Стоянов Пишурка, а баща му Стоян е бил абаджия във Враца.“

По-нататъшното проследяване на рода ни води до Стоян Пишурка, който е български учител, роден във Враца. Баща му е Кръстьо Граматиков. Учителства в родния си град през двадесетте години на XIX век. Арестуван и затварян е многократно от османската власт заради патриотичната си дейност. Негов син е Кръстьо Пишурка.

И още едно доказателство: Кръстьо 1763, поп във Враца и с. Влашко село (дн. Царевец) – Врачанско 1762. От книжовника поп Тодор Врачански купува Евангелие 1758, Дамаскин 1760 и Дамаскин лятото 1762 (за 5 гроша). От Русия закупува, пак за черквата, комплект (за 12-те месеца) Минеи, а след завръщането му е убит. Стоян, с прозвище Граматик, **Даскала**, учител във Враца до 1770. Кръстьо Стоянов **Граматиков**, учител в с. Згориград, Врачанско и Враца през последната четвърт на XVIII в. Автор на

⁹ **Врачански Тодор**, „Златоустови и други четива“, ръкописната книга, 1756 година.

„Сборниче“ 1801, ръкопис¹⁰. Стоян Кръстев – Враца 1843 с прозвище Дамаскинарят, учител във Враца през 20-те години на деветнадесетия век.

Третият Кръстьо е роден във Враца на 24 август 1823 г. Не зная защо денят и месецът не се споменават, когато изследователите пишат за Пишурка. Това обстоятелство поражда съмнението: дали тези части от датата на раждане не са доказани. Може би!? Дано се натъкнем на документ изясняващ този казус! Първоначално третият Кръстьо учи в килийно училище във Враца и след това продължава образованието си в Пловдив и Цариград. Самият факт, че еснафлията дядо Стоян е похарчил за онова време маса пара да учи сина си Кръстьо в Пловдив, а после в Цариград и завършил там гимназия, достатъчно свидетелства какво у бащата е имало ясно съзнание за силата на знанието.

„Надеждите на бащата и направените жертви се оправдават напълно. Младият Кръстьо завършва успешно цариградската гръцка гимназия, но вместо да потърси поприще за охолан и спокоен живот, какъвто му отреждало неговото образование тогава, той остава българин докрай и се отдава на служба на народа си. Вместо да стане турски чиновник, с перспектива да достигне високи административни или дипломатически длъжности, поради владеенето на няколко европейски езици, той става учител в родната си Враца, защото така е сметнал, че най-добре ще служи на своя род“ – отбелязва Първан Т. Първанов.

Завръщайки се във Враца, е назначен за учител във Вознесенското училище през 1847 – 1848 учебна година. Точно в него той въвежда обучение по предметите аритметика, българска граматика, история, география и някои други, които преподава по ръкописни учебници и записки. В края на учебната година провежда публичен изпит, на който учениците показали какво са овладели през учебната година.

Ползвайки традицията, наследена от поколения учители той ентузиастично обучава врачанските момчета. На първия годишен изпит, открит за гражданите и проведен на 1 юни 1848 година, възпитаниците му показали много добри резултати. Освен това изпели и няколко песни пред родителите си – една от тях била написана от самия даскал. Макар и толкова успешен преподавател, автор на стихове и книги, скоро Кръстьо трябвало да напусне родния си град, По време на неговото учителстване във Враца при него са идвали представители на ломските занаятчии,

¹⁰ Граматиков Кръстьо Стоянов „Сборниче“, 1801, ръкопис.

един от тях на име Младен Пунчов, е внук на Пунчо Граматик.

Съдейки по делата му, Пишурка не отстъпвал на красивата си колежка Цвета Кръстенякова. При все безспорните успехи на младия и начетен българин, гръцкият епископ Агапий започва да чувства застрашено разпространението на гръцката култура във Враца. През тези години гръцкото духовенство целенасочено разпространява своята писменост и култура сред населението и немалко българи започват да се гърчечат. Дейността на учителя притеснява епископ Агапий и духовникът с правата му, дадени му от гръцката Цариградска патриаршия, се стреми всячески прогони от Враца Пишурка.

Съществува и друга версия, която застъпва в изследванията си Първан Т. Първанов във в. „Врачански новини“, брой 301 от 4 декември 1936 година, година IV.¹¹

Изглежда, че младата учителка, извоювала голяма почит и значение сред гражданството, е привлекла вниманието на младия учен даскал Кръстьо. Той почувствал любовните тръпки и влечения към даскалицата Цвета и почнал да я ухажда с намерение да се ожени за нея. Обаче тя била много горда, затуй не обръщала внимание на неговите чисти и свети чувства към нея. Обаче той е бил силно увлечен и не преставал да я задирия.

По това време Цвета Даскалицата, която по произхождение била от един голям род, е имала и най-силни покровители, а най-голям е бил владиката Агапий. Изглежда по всичко, че тя е искала да се отърве от задирията на Кръстьо, чиито родители са били значително обеднели.

„Моята баба Хаджи Тодора Буюклийска по това време е била ученичка на Цвета Даскалицата, но е била вече калфа, защото била учила вече 4 – 5 години, поради което е помагала на учителката. Един път, когато учителката отсъствала – баба ми намерила в една от книгите на Даскалицата писмо от Кръстьо Пишурка, в което той между другото завършва с думите: „Цвета, не гледай гнездото, а гледай врабчето.“

Даскалицата Цвета се е чувствала много засегната от ухажванията на Кръстьо и е направила въпрос или той да бъде махнат от учителство във Враца или тя ще напусне даскалството.

*Както казах тя е имала голямото обаяние и училищните настоятели са предпочели да не условият повече за учител Кръстьо Пишурка, за да запазят Цвета Даскалицата.*¹² – пише Първан Т. Първанов.

¹¹ Първанов Първан Т., в. „Врачански новини“, брой 301 от 4 декември 1936 година, година IV.

¹² Пак там.

Така Враца се е лишила от големите културтрегерски и просветителски инициатива и дела на своя син Кръстьо Пишурка, който сега с наранено сърце отива в Лом и там си създава условията, и при тях развива онази многостранна и неуморна дейност, за да си извоюва най-значително място за онзи край от епохата на Възраждането.

Както се вижда, в създадения триъгълник Кръстьо Пишурка, Цвета Кръстенякова и епископ Агапий, силата е у всесилния представител на гръцката патриаршия.

Но кой е епископ Агапий?

Роден е в солунското село Колиндрос (Колиндър) около 1790 г. Неговото светско име Йоанидис или Цуцукос – (*Ιωαννίδης, Τσοουτσούκος*). Дали този епископ е от българско произхождение, както предполага Константин Фотинов, това не е установено. Замонашва се в Берския манастир „Свети Йоан Предтеча“. Служи като архидякон в Търновската митрополия. Ръкоположен е за свещенослужител от митрополит Търновски. През март 1833 година от архимандрит е избран за врачански епископ в Търновската митрополия. Ръкоположен е в същия месец от митрополит Илиарион Търновски в съслужение с епископите на митрополията Неофит IV Червенски и Дионисий Ловчански.

Във Враца епископ Агапий приема епархията от митрополит Методий и съдейства за разпространяването на нови български книги и в богослужението използва само български език.

От анализите на историята установявам, че до 1845 година той живял добре с жителите на врачанската епархия и с първенците и народа на града Вратца и спомогнал доста за развоя на учебното дело. Обаче, известни подозрения върху неговия личен живот и нравственост турили искрата на тлеещия огън на врачанската ненавист към фанариотите.

В памет на майка си Евгения, радетелка на девическото образование, Агапий изпраща Анастасия Димитрова в Калоферския девически манастир да се учи при Райно Попович от 1840 до 1841 година и след това подпомага финансово откриването на първото българско светско девическо училище от Димитрова в Плевен. След това подпомага и откриването на девическо училище и във Враца в 1843 година. Спонсорира откриването на първото училище в родното си село Колиндър. В 1848 година подпомага възстановяването на църквата „Възнесение Господне“. Подпомага и разпространяването на преводите на Райно Попович.

Агапий влиза в конфликт и с българската община, начело със синовете на Димитраки хаджи Тошев – Александър, Замфираки и Теодораки. В един сръбски вестник се появява обширна дописка,

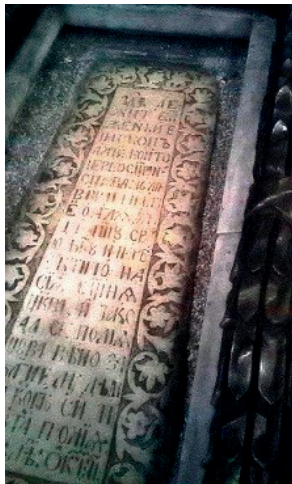

Кръстьо Пишурка

Цвета Кръстенякова

описваща неморалните деяния на Агапий, която привлича вниманието на българската общественост. Освен с неморалното си поведение Агапий настройва врачани срещу себе си и с активната си намеса в общинските работи и особено в учебното дело. Поради големите си заслуги към него, Агапий се стреми да го ръководи еднолично, заради което се сблъсква с градските първенци. Агапий отказва Петко Славейков да бъде назначен в селищата на епархията му и го прогонва от Плевен, но врачанската община го наема против владишката воля.

Епископ Агапий и неговият гроб

Агапий е застрелян от албанец – мюсюлманин на излизане от църквата „Възнесение Господне“ във Враца и умира от раните си на 5 или 13 октомври 1849 година.

Останките на епископа са погребани във вътрешността на църквата „Свето Възнесение“. Върху надгробната плоча, е издълбан надпис, чийто текст е съчинен от Цвета Кръстенякова.

Както се вижда противоречиви са деянията на епископа. Освен с неморалното си поведение и с активната си намеса в общинските работи и особено в учебното дело, Агапий настройва срещу себе си врачани. Дали наистина е бил неустоим и невъздържан по отношение на дамите, можем да съдим по факта, че той държи под крилото си Цвета Кръстенякова. Нима е случайност, че тя написва епитафията върху гроба на нейния покровител?

На тази теза застава и Мариана Тинчева в романа си „Сън срещу събота“¹³, отзив за който дава блажено почившият сега Врачанския митрополит Калиник. Ето и епизод от романа:

„Епископ Агапий пристигна в Плевен отново чак когато ледовете в реките започнаха да се пукат, а очите на хората се обърнаха към нивята с надежда за плодородие. Тази година пролетта се втурна отрано. Дървесата отвориха пъпки в края на март, пък щедростта на слънцето бе в незапомнена сила.

Когато файтонът с високия архиерей влезе в града и се отправи към чаршията, някои плевенци рекоха, че видели на седалката друг човек, че отец Агапий не е сам, че с него идва жена... Жена?! Кочияшът карал лудо сякаш да прикрие лицето на другия пасажер, но... Когато поп Петър отвори конашката вратница и от файтона излезе епископ Агапий, след него се измъкна една девица около двадесетте, която имаше прилика с херувимите, рисувани по черковните стени: очите ѝ бяха тъмни, големи, дълбоки за светлина, кожата прозрачно бистра и гладка; косите, оплетени в дълга плитка, увенчаваха няколко пъти главата.

„Такава хубост не е на добро!“ – поп Петър поиска да затвори очите си, но не можа – момичето не даваше покой на мисълта му.“

Ала как стоят нещата с **Първото училище в Лом?**

Проучвайки какво е положението със сградата на училището във Враца, Младен Пунчов, който е от бакалския еснаф, поддържал търговски връзки с врачани и често посещавал града под връх Вола. Неговото желание било и в Лом да се открие училище, като врачанското. Даже довежда със себе си и майстори, които заедно с младия учител Кръстьо Стоянов Пишурка уточнили раз-

¹³ Тинчева Мариана „Сън срещу събота“, роман, Издателство „Иван Вазов“ София, 1990.

мера на учебната сграда.

Пунчов имал и друга цел, да намери подходящ учител за новото училище в Лом. Изборът бил предопределен – самия Кръстьо Стоянов Пишурка. Навярно последният бил поласкан от благоприятната перспектива за една всестранна изява, пък и заплатата, която му предложили, не била малка.

Имало и нещо друго – отношенията му с някои врачански първенци станали нетърпими и най-вече против него враждебно бил настроен владиката Агапий, който всячески се стремил да го прогони и разчисти пътя си за осъществяване на своите цели – разпространението на гръцката култура. През тези години гръцкото духовенство целенасочено разпространява своята писменост и култура сред населението и немалко българи започват да се гърчечат. Дейността на учителя притеснява епископ Агакий и духовникът с правата му, дадени му от гръцката Цариградска патриаршия, прогонва Кръстьо Пишурка от Враца. Ето така предложението на ломчани били като манна небесна за младия даскал.

В Лом Пишурка разгъва в голям мащаб своите сили на общественик, просветител, писател, драматург, режисьор, читалищен деец, актьор и пр. до ранната си смърт през 1875 година, като оставя незаличими следи.

„Животът и делата на Кръстьо Стоянов Пишурка за Род и Родина надхвърлят локалните интереси на Лом и Ломско. Те са били в такъв голям мащаб, щото му дават място в редиците на народните будители.

Хвала и чест на ломчени, които достойно оцениха голямото дело на този бележит син на Враца“¹⁴ – отбелязва Първан Т. Първанов.

Но... нека следваме събитията по тяхната хронология.

„На Свети Илия през 1848 година ломските граждани видели и чули за първи път младия даскал. Както църковното пеене, така и събудената проповед на врачанския даскал силно се харесали на ломчани и даскал Кръсько, както го наричали – веднага бил условен за учител в Лом срещу 5000 гроша годишно възнаграждение, една значителна сума за времето си“¹⁵ – отбелязва Страхил Каменов във в. „Север“ брой 1830/30 октомврий 1936 г., година VII.

А ето какво четем в българския седмичник „Цариградски вестник“, излизал в Цариград от 1848 до 1862 година, едно от най-сериозните издания на родния ни език от времето на въз-

¹⁴ Цит. съч.

¹⁵ Каменов Страхил, в. „Север“ брой 1830/30 октомврий 1936 г., година VII.

рожденския печат. Вестникът е основан от Иван Богоров след спирането на „Български орел“. Богоров е и негов главен редактор до 1850 година, след което вестникът е поет от Александър Екзарх и за кратко от Тодор Бурмов. Освен публицистика, документални географски, исторически и биографични очерци, публикува и художествени текстове.

Първата дописка от Лом

На 17 септември 1849 година в брой 65 на българския вестник „Цариградски вестник“, издаван в Цариград, се е появила първата дописка от Лом със следното съдържание:

„У Лом, който седеше толко години в тъмнота и потаен в незнанство, като съградиха едно взаимно училище неговите жители и въведоха един от Враца учител, именем Кръста, сподобиха са сега на първий септември изпитание първий път да видат на своите маловръстни дечица. Тамо на изпитанието се наидоха много жители с неколкопросвещени европейски мъже и неколцина евреи, кои като изпитаха децата, изгласи са това слово от ученика Иванча, наместо учителя...“¹⁶

(Дописката е написана и изпратена от Кръстьо Пишурка – първият дописник от Лом)

През учебната 1848 – 1849 година Кръстьо Стоянов Пишурка е вече учител в Лом. Ломчани тържествено посрещнали новия учител, в църквата те останали очаровани от неговия глас, от ораторските му способности, от учеността му. До края на август новото училище било изградено, а на 1 септември новият учител започнал учебната година. На 14 септември сградата на училището била открита тържествено, а на другия ден започнало записването на учениците.

Пишурка събрал тридесетина ученици и по „взаимно учителната метода“ изкарал първата учебна година, която завършила с изпит. *„Назначен веднъж, той се залавя да уреди училището си по подобие на врачанското, което е било копие от габровското училище“¹⁷* – отбелязва Б. Станев.

Най-отпред в класната стая поставил амвон, високо място, където бил поставен звънецът и където стоял учителят и неговият помощник. Пред него черна дъска, на която учителят пишел текстове за преписи. На два метра от черната дъска започвали чиновите по следния ред: два чина, наречени песочници и шест други чина. На тях били прикрепени – оруглици кръгли дъски, боядисани със зелено, а крайщата им с червено и жълто. На едната страна на оруглицата на първия чин било написано буквата

¹⁶ „Цариградски вестник“, брой 65, 17 септември 1849 година.

¹⁷ Станев Б., в. „Север“ брой 1830/30 октомври 1936 г., година VII.

А, а на втората – буквата Б, числото 2 и пр. Тия оруглици са били символ на науката.

Тук са били и така наречените таблици, които достигнали до 20. На тия таблици били поставяни букви, срички за изучаването им. За по-нагледно Пишурка написал на бяло платно малката и голямата буква.

Пишурка учил по тъй наречената взаимоучителна метода. От самото и име се разбира, че учениците помагачи на учителя си имали свои названия – те са били следните: главен показвател, обикновени показатели и дверници. Работата на главния показвател се състояла да седи на амвона да бие звънеца, ръководи обучението, да бди за тишината, реда и чистотата в училището. Обикновените показватели обучавали по-малките новоначинаещи деца на четмо и писмо. Дверниците пък се грижили да извикват на всеки половин час по двама ученика да излизат на разходка, както се вижда междучасие не е имало. Значи учителят се грижил да научи най-напред главните показатели, които се наричали с едно общо име калфи, а те от своя страна пак по контрола на учителя учили по-малките.

В училището учениците се учили на четмо, писмо и смятане. Четмото се състояло в изучаването на азбуката чрез буквуване, достигане до таблиците, на които били написани двусрични, трисрични и т. н. думи.

Писмото пък започвало от песочниците. На тях ученикът почвал да се упражнява да пише букви, посочени от показвателите. Така той прогресирал до научаването на двадесетте таблици.

Преминаването на ученика от един чин на друг, което е равно на днешното отделение, ставало чрез полагане на известен изпит пред учителя и ако ученикът покаже добър успех, минавал от първия на втория и последователно шестия чин. На отличилите се ученици Пишурка раздавал награди – билети за откупване наказанията на учениците.

Смятането се състояло в изучаването на числата до 1000 и след четвъртия чин от 1000 нагоре, а обучението се е водило в кръга на четирите действия: събиране, изваждане, умножение и деление. Покрай тия предмети Пишурка е преподавал и черковно пеене и често пял с учениците си в черква, за което много го обичали.

Пишурка е имал и така наречения клас, който е бил в същата стая на петия и шестия чинове. Тук изучавали предметите: граматика, свещена история, аритметика, география, всеобща история, царственик – българска история – гръцки, френски и псалтикия.

Пишурка пръв допускател в своето училище момичета, което до тогава било срам, даже и грях. Той полагал в края на всяка учебна година изпит с учениците си пред родителите им, което се доста харесвало на последните. На тия изпити били декламирани неговите стихове и пети съчинени от него песни.

Също голяма и важна заслуга на Пишурка е това, че с отварянето на училището, той отделил, а в последствие пристроил една стая, която се казвала читалищница, с което и слага началото на ломското читалище, което служи за гордост и чест на ломчани.

*„Нека кажем нещо и за училищната дисциплина, която се отличавала от последователите му със своята вежливост, доброта и обич на учениците, наказанията са били редки и не така сурови. С особена дисциплина се отличавал даскал Атанас, който чернил със сажди ученика, извършил престъплението, след това карал съучениците му да го храчат.“*¹⁸ – отбелязва Б. Станев. В замяна на своята доброта Пишурка е имал симпатиите на всички свои ученици, а завършилите неговото училище ученици му ставали помощници в извън училищната му дейност, която е била доста широка.

Пишурка е схванал още тогава, че природата се изучава най-добре чрез наблюдения и затова два пъти в седмицата е излизал с учениците из близката околност на града, където в наблюдения, учение, игри, песни, разни забави, обща трапеза и пр. прекарвания.

Лом нараства, явява се нужда от ново училище и пак по негова инициатива се построява ново училище в Камараш махала, в което училище той въвежда нова метода, така наречената звучна, което става през есента на 1863 година. В тая метода няма вече помощници на учителя, а той играе главната и отговорна роля, няма вече ученик да бие звънеца, а училищният слуга.

Въпреки добротата и работливостта на тоя пръв учител, между обществениците на времето си пак се намерили хора, които да го подгонят и лишат от право на учителството. Уязвен, гонен той не се отчайвал и не преставал да работи. Така той учителства до 1865 година, след която година бива уволнен и на негово място бил назначен Илия Ц. Щърбанов, Никола Първанов, Симеон Табаков и други.

„Пишурка приключил своята учителска дейност сред мъжи, несгоди и лишения в живота, той никога не унивал и с бързи крачки тикал просветното дело в Лом напред. Това е съдбата на тогавашния учител – неуморен труд за преуспяване на родното школо. Пишурка умря, но неговият буден ум е оста-

¹⁸ Пак там.

вил такива следи, че ломчани ще го помнят след стотици години.“¹⁹ – категоричен е Б. Станев.

Скоро след започването на учебната година младият учител прави следваща голяма крачка в развитието на ломското училище и на учебното дело в България като цяло. Пишурка поставя надпис „Читалище“ над вратата на една от училищните стаи. Вътре лично нарежда собствените си книги на български, френски, немски, руски, сръбски и гръцки език, които са несъмнен знак за енциклопедичната му начетеност, а делото му – показател за отдаденост и благородство.

Самият той владее няколко езика – турски, гръцки, сръбски, немски, френски и руски. Свирел на тамбура, цигулка и флейта. А със своя метод на обучение – Белланкарстенската система, взаимоучителен метод – той сложил край на килийното образование в Лом и то придобило светски характер.

Една част от учениците, които се обучавали на начална грамотност, той отделил от песочниците, а с тези, които знаели да четат и пишат, работил отделно по учебна програма. Често пъти те му били добри помощници в учебната дейност. По-късно някои от тях станали учители, други добри търговци, общественици и читалищни дейци. Освен с учителството, богато надареният учител се заловил с най-всестранна дейност. Той създал първия народен университет. Отначало от църковния амвон, а после в основаното от него първо българско читалище, всекой празничен ден любознателният учител държал поучителни слова.

През учебната 1850 – 1851 година Пишурка е учител отново в своя роден град. На училището в Лом бил сложен ключ, докато за учител не бил назначен Михалаки Попов от Етрополе. Но през следващата учебна година Пишурка отново се връща в Лом и отваря частно училище, което бързо се изпълвало с ученици, а общинското останало почти без деца. Първенците на града се били принудили отново да го назначат за учител, а Михалаки му станал помощник²⁰.

И отново училището в Лом се превърнало в център на оживена културно-просветна дейност. В подновените сбирки се разискват статии от вестник „Дунавски лебед“ на Раковски, четене на книгата на Йован Раич „История южних славян“ и други.

На учителската професия Кръстьо Стоянов Пишурка посвещава близо два десетина години. И когато през 1866 година за учител в Лом постъпва Никола Първанов – възпитаник на белградския

¹⁹ Пак там.

²⁰ **Йорданов Юлий**, „Сплетител на бунтовния дух“, издателство „Богияна“, 2023.

философски факултет, умореният от непосилен труд даскал се отдръпнал от учебната и общественно-културната дейност, за да се занимава с книжовна дейност. Сигурно, правейки равностметката на своя живот, седем пъти затваряният Пишурка, решава да се отдаде на така нужната книжовност.

Кръстьо Пишурка превежда и побългарява драми, повести и стихотворения. Автор е и на собствена поезия, но талантът му в тази посока е скромен. Сътрудничи на периодичните издания „Зорница“, „Македония“, „Читалище“, „Училище“... Предполага се, че пише първата у нас театрална дописка – критика, обнародвана в „Цариградски вестник“ през 1857 година. Предприема и няколко пътувания до Сърбия и Австро-Унгария, където се запознава с видни просветни дейци от този период. Ползва свободно сръбски, немски и френски език. Създава голяма и ценна лична библиотека, а през 1872 година отваря книжарница в Лом – клон на пловдивското издателство „Христо Г. Данов“²¹.

Несъмнено най-будните хора на Лом са възпитаниците на училището, където властва неукротимият дух за просвета, култура и жажда за свобода на Кръстьо Пишурка. Завършили своето образование в града край Дунав или продължили и в чужбина – най-често в Сърбия, те се вливат, за да дадат своята сила във всички сфери на живота. Някои от тях се заемат и с ръководенето на града още в първите месеци на следосвобожденска България.

²¹ Пак там.

THE CONTRIBUTION OF TSVETAKRASTENYAKOVA AND KRASTYOPISHURKA TO THE EDUCATION IN VRATSA AND LOM

Yuliy Yordanov

„Buditeli“ union in Montana district

Abstract: Two are the personalities that leave enduring trace in the education in Vratsa. The young, barely 24-year-old Krastyo Pishurka teaches with a lot of determination in the boys' school in Vratsa. During that period in the town serves that Bulgaria-loving bishop Agapiy, who establishes the first girls' school about 1840, and where the beautiful Tsveta Krastenyakova is a teacher. But... differences occur and the bishop chases Pishurka away from Vratsa. The teacher leaves for Lom and there he carries out his educational and cultural work.

Keywords: Krastyo Pishurka, bishop Agapiy, Tsveta Krastenyakova, school, community center, theater.

Юлий Йорданов

Съюз на българските писатели

Дружество „Будители“ – Монтана

E-mail: uti_l@mail.bg